

АНА МАРИЈА ГРБИЋ

ВЕРТИКАЛА ГРАДА У „НОВОБЕОГРАДСКИМ ПРИЧАМА” МИХАЈЛА ПАНТИЋА

Педесетих и шездесетих година прошлог века комунистичка Југославија гради аутентичну творевину „бруталистичке” архитектуре – Нови Београд. Та нова урбана творевина није имала ниједну од три основне ознаке града о којима говори Ричард Лехан: „Потребе града су три основне институције: храм, тврђава и пијаца.”¹

Нови Београд лишен је историјске потребе за тврђавом, односно заштитом. Грађен као примарно стамбени пројекат, одраз је мирног историјског протока времена које са собом доноси чамотињу и досаду. Становници тог новог типа људске насеобине обрели су се у архитектури која је била у уској вези са пропалим идејама балканског социјализма и, стицајем околности, пристали су да живе у формално истокласним становима у историјском тренутку јачања и раслојавања класа. То доводи до препуштања индивидуалних судбина систему који једе своју децу и који никада није ни био намењен Новом Београду. Архитектура Новог Београда одређена је потребом за безбедношћу и миром, као и индустријализацијским фактором, једноличношћу архитектонских, логистичких и стамбених решења, а понајвише естетским или антиестетским критеријумима. Проблематику човекове позиције у таквом окружењу осликао је Михајло Пантић у приповеци „Равнодневница” из збирке *Новобеоградске њриче*:

Гледан са висине, у данима када сам у стању да се уздигнем изнад свега и левитирам, Нови Београд подсећа на неуспелу, волуминозну макету неког соларног светилишта, чије су зграде мен-

¹ Richard Lehan, *The City in Literature (Град у литератури)*, University of California Press, Los Angeles 1998, 30.

хири уредно распоређени дуж улица које се, опет, према прастарој архитектонској химери, секу под правим углом. И мада готово геометријски савршен, тај град без стварног, или бар замишљеног центра, без трга и без цркве, склопљен само од стамбених четврти, никако не може да се повеже, да буде једна целина, већ у оштром ваздуху праскозорја дрхти као некаква слузава, вишећелијска колонија избачена на обалу.²

Описани град из Пантићевих приповедака не поседује урбане инсигније о којима говори Лехан. Нови Београд разара такву идеју својом равнодушном и прагматично наметнутом функцијом која се никада није аутентично остварила нити саму себе оправдала. Тврђава се са руба града сели у станове и не губи само своју заштитничку улогу већ се, повлачењем у индивидуалну сферу, губи граница између града и не-града. Изостаје и центар као културни, политички и социјални стожер који окупља и каналише енергију, искуство и знање људи који насељавају простор новог насеља, сачињеног од аутономних под-целина/блокова. Тамо где нема центра, ни храма, ни трга, ни тржнице, нема ни аутентичне егзистенције. Одсуство храма, и чињеница да архитектура Новог Београда није подразумевала храм као свој интегрални део, последица је деловања воље владајуће идеологије која није дозвољавала градњу насебина традиционалног типа. Непостојање пијаци као места састајања и простора карневализације, односно слављења живота, размене добара и интегрисања различитих друштвених слојева, условљава да људи живе по инерцији, окренути сами себи и, евентуално, својим породицама, које су, такође, само наизглед градивне ћелије, а у ствари засебне јединице „средине” распоређене у кошнице друштва. Стан постаје бетонска испосничка ћелија која онемогућава приступ вањског света и одваја га од њега. На тај начин места јавног окупљања и размене изостају, и град постаје само површ испуњена зградама у којима живе људи лишени могућности за веру, односно духовно ослобађање, социјализацију, односно еротско и интелектуално ослобађање и аутентичност, односно самостално позиционирање отпорно на манипулацију политичких и друштвених центара моћи.

У збирци *Новобеоградске њриче* Михајло Пантић бира управо тај сурови и непрегледни простор (привидног) мира и летаргије у којем се (наизглед или заиста) за друштво ирелевантне судбине појединаца могу видети јасније него у средишту градске вреве „са друге стране реке”. „Брутализам” новобеоградских грађевина сва-

² Михајло Пантић, *Новобеоградске њриче*, „Све приче Михајла Пантића III”, Стубови културе, Београд 2007, 79.

како се преноси и на Пантићев непретенциозни стил и језик лишен двозначности којим се проговара храбро, из првог лица, о најнижим људским поривима. Кишовске сеновите улице увек имају помало од магле којом се јунаци могу заштитити, док се у приповеткама Михајла Пантића они неизоставно налазе на изложеном месту, са ког могу побећи једино у своје мале солитерске станове са погледом на монотоност новобеоградских булеvara. Једини бег Пантићевих јунака, а он нипошто није занемарљив, бег је у *висину*, у вертикални идентитет града, на место где се високе зграде спајају са метафизичком и недореченом, отвореном природом неба, на терасама које откривају град „под” собом (када из перспективе посматрача град показује своје право лице), са свим његовим становницима и свим његовим (свакодневним) проблемима. Новоизнађена, аутентична позиција јунака, у којој су они измештени изнад свакодневице и једноличне природе града, *на висини*, пружа им могућност другачије перцепције *елиотовског* „града мртвих”, метафорично речено, оних становника који нису акутно свесни битности свог постојања. О томе сведоче описи Новог Београда из симулиране „левитирајуће перспективе”, у оквиру које су човеку дате моћи свезнајућег објективног осматрача, као у приповеци „На тераси”:

Гледан са висине Нови Београд личио је на лоше снимљену разгледницу. Сувише правих линија. Гомила шкатула бачених из ваздуха, уредно поређани колективни мртвачки сандуци, што би рекао дебели Крлежа.³

Модерни град, онакав каквог су га видели Џозеф Конрад и Т. С. Елиот заиста постаје масовна гробница, с тим што у приповеткама Михајла Пантића морамо увидети битну разлику у односу према природи умрлих. Наиме, Елиот је смрт становника видео у замору традиције, у презасићености историјом која је модерног човека оставила уморног и безнадежног, што се јасно види у опису града, тј. обале реке у „Пустој земљи”, када песник проговара о остацима цивилизације:

Река не носи празне боце, хартије од сендвича
Свилене марамице, картонске кутије, пикавце
Ни друге доказе о дугим летњим ноћима. Нимфе су отишле.
А и пријатељи им, дангубни наследници директора из града;
Отишли, адресе нису оставили.⁴

³ Исто, 19.

⁴ Т. С. Елиот, *Изабране њесме*, прев. група преводилаца, Рад, Београд 1977, 78. Могло би се претпоставити да су официрска деца Пантићевих приповедака

Дозеф Конрад јасно реферише на град као на гробницу на више места у роману *Срце ѿшаме*: „Стигао сам у град који ме увек подсети на белу гробницу.”⁵

Насупрот модерном граду западне цивилизације, Михајло Пантић у својим фикцијама наративно предочава нови хибрид социјалистичког карактера, дакле – никако уморни град мртве Европе, већ град (пројектованог) витализма и новог почетка, прагматичан и очишћен од традиције. Пантићев Нови Београд се, третиран на описани начин и јасно утопијски маркиран, доводи у везу са Пекићевим Новим Јерусалимом, градом „будућег раја” који је обећан неким новим генерацијама и тиме ослобођен критичке негације. Сваки Нови Јерусалим је, у основи, утопијска представа неког идеолошко-политичког система и, самим тим, често бива неуспела творевина одређена манама идеологија којима се не може творити нови рај без обзира на то што све идеологије рај обећавају. Ипак, Пантићев град је тај град будућности, немилосрдан у својој конкретности и неуморан у разбијању утопијских илузија. У том граду људи нису успели да активирају свој виталистички потенцијал управо због директне усмерености њихове предодређене друштвене позиције и њихових аспирација. Њихове судбине самерене су са јасним, неумољивим пресеком улица и булевара, као и са идеолошком позадином која је управљала стварањем таквог архитектонског простора намењеног свакодневном човековом живљењу и испољавању. Човекова душа нашла се спутана у предодређености и у немогућности да се истински оствари. Она неаутентично постоји унутар замишљеног друштвеног реда и мира велике људске насеобине; она остаје заробљена у њој, или бар сапета, али никако и помирена са ограничењима малих станова или широких булевара у којима је постављена. Једини бег из такве позиције, или једино место где аутентични човек – подвргнут корпоративним идеологијама, у њима примереном архитектонском амбијенту – може испољити и прихватити своју истинску природу јесу вертикале града које га воде у висину. Само отуда може се осматрати свет „изван” себе, и сићи у дубину која допире дубље од свакодневице, тј. тла на ком се она одвија.

Једина супериорна позиција јунака *Новобеоградских ѿрича* могућа је тек у висини, оличеној у крововима. Та и таква позиција

„дангубни наследници директора из града”, али их читалац као такве препознаје само у оквиру њихових самоиспитивања, у светлу самоосвешћености. Јунаци Пантићевог приповедног света заправо су Нимфе о којима Елиот говори, они су представници оностраног и носиоци и браниоци нежних и суптилних људских осећања.

⁵ Дозеф Конрад, *Срце ѿшаме*, прев. Зоран Пауновић, Контраст, Београд 2016, 13.

помера описаног јунака из свакодневице у вертикалу небо–земља, „горе–доле” (узношење и пад), боље рећи, уздиже га до метафизичког и спушта до хтонског нивоа. Отуда у *Новобеоградским њричама* честа самоубиства управо бацањем ка „доле”, али не ка свакодневном: висина на којој су се јунаци обрели омогућава им да пропадну дубље и славније од осталих неаутентичних јединки које постоје у пуком бивању, у неосвешћености. На висини, јунакова „левити-рајућа перспектива” може се упоредити са анђеоском, а предели који улазе у њихов видокруг су целовити и јасни у својој прегледности, као у приповеци индикативног наслова „На тераси”:

Небом је, остављајући траг, промицао млазњак. Простор око нас је био широк, некако издубљен, распукнут и закривљен, готово се могло осетити да је земља округла.⁶

Или, као у причи „72 : 73”:

Са терасе сам, опружен у наслоњачи, видео ветром усталасану реку са луковима мостова и испрекиданим колонама возила које прелазе преко њих. Боја воде се мењала у зависности од боје облака. Када би доле, у невидљивом каналу улице прошао трамвај, у расушеним прозорима зазвеккала би стакла.⁷

Управо у тенутку када се нађе на тераси солитера, јунак успева да опажа свет изван себе у претпостављеном тоталитету, што снажи његову одлуку да не жели да буде интегрални део тог света. Док год је на земљи, јунак се бави својим личним проблемима и не може изаћи ван свог „зачараног круга” самоиспитивања, али на висини, из свеобухватне перспективе, он улази у подручје онтолошког преиспитивања које ће моћи да одбаци или пригрли. Пантићев приповедач често је опсерватор таквих пропадања; он је посредни сведок који као да и сам има жељу да продре у дубине града, али се на то није одважио, као један његов јунак из приче „Равнодневица”:

Прати ме, у тишини, кроз пролаз испод зграде са чијег се седмог спрата, једном давно, бацио мој друг са реке, Бранимир Клем.⁸

За приповедача, ипак, не постоји „дно”, већ само „дубина”, као што ни небо нема своју границу, већ вертикална раван града

⁶ М. Пантић, нав. дело, 17.

⁷ Исто, 46.

⁸ Исто, 86.

сеже у бесконачно, те у тако постављеном свету заправо не постоји истински пад. О томе се изричито говори у приповеци „На тераси”:

Стајали смо и гледали се, немо и у тишини. Знали смо да дно не постоји⁹,

или у приповеци „Ах, добри возачи што клизите кроз летње црне ноћи”:

Ћутали смо. Погледала је надоле, као да се пита да ли је довољно дубоко. Онда се још мало померила и пребацила ноге да висе у празно. Затим је рукама дограбила стену, обесила тело, насмешила се и опустила, без збогом и без најмањег шума. Понор је био дубок, знам да је падала дуго, са радошћу, слободна од свега.¹⁰

Натпозиција јунака приповедака Михајла Пантића, која им је подарена на висини, кореспондира са униженом позицијом јунака који се на те висине нису попели, што због своје летаргичности, што због изостанка дубљег мотива. Попут палог анђела, Пантићев јунак са „висине”, а не из „дубине”, кажњава оне на земљи, што обитавају у средини која не представља простор виталности и којој је супротстављено пространство неба и дубине. Тако у приповеци „Ах, добри возачи што клизите кроз летње црне ноћи” јунак на крају узима усуд људи лишених властите судбине у своје руке:

Пришао сам огради, чврсто се ослонио о њу, удахнуо пуним плућима, извадио пушку из торбе, откочио је, положио на зид и на-нишанио на првог пролазника.¹¹

Конструисана следом вертикале *небо–град–средина–дубина*, Пантићева збирка приповедака *Новобеоградске њриче* јунацима нуди егзистенцијални излаз бегом или самоубиством – уздизањем до неба или падом у дубину. Библијско третирање те две осе човековог кретања огледа се у функционалним знацима приповедача. У Пантићевој прози се систематично реферише на Бога, ђавола и њихове трагове.¹² Тако су Пантићеви јунаци ближе Богу како се

⁹ Исто, 23.

¹⁰ Исто, 62.

¹¹ Исто, 63.

¹² Пантић не пропушта да именицу Бог пише великим почетним словом, указујући тиме на библијско позиционирање Бога које се у приповеткама неретко иронијски третира, али, с друге стране, бива снажна окосница јунакових емоција.

пењу на више спратове солитера, док су најближе ђаволу у својим становима, у којима владају „нечисте силе”. У уводној приповеци „Ђаво у лифту”, нечастиви се појављује маскиран у човека са црним платном у руци и белом скрамом у погледу. Ђаво куца на врата оних који нису ступили у „простор неба” или у „простор дубине”, самим тим он влада зградама, становима и улицама, свакодневним неаутентичним животом и постојањем станара. Пали анђеозатиче јунака приповетке „Ђаво у лифту” у неаутентичној позицији у коју је сам себе, можда и силом, поставио, бранећи се од великог напора избегавања живота:

И тако, седео сам у празном стану, и постепено се навикавао на досаду предугог летњег дана.¹³

У тренутку у ком Панџићев јунак упада у чамотињу, једва успевајући да у њој преживљава, по њега долази ђаво који ће га упозорити да је живот вредан живљења искључиво уколико се живи пуним интензитетом, у испуњењу онога што желимо. Сцена у којој ђаво куца на врата стана јесте најаву будуће смрти, или оне смрти која се већ догодила, али није примећена.¹⁴

Град као обезличавајући механизам или, другим речима, „средина” вертикале која продукује неаутентичност, у Панџићевом приповедачком свету је негативно осенчен, чак стигматизован. Становници таквог града могу достићи аутентичност само на „висини” и „дубини” коју им пружа архитектура Новог Београда, као у приповеци „Сувише времена за неважне ствари”:

Кад мало боље размислим, усамљеници по новобеоградским солитерима врло су налик испосницима који цео живот проведу у ћелијама скривеним негде горе, високо, на планинским литицама. Разлика је, можда, само у томе што они немају лифт, и, наравно, у врсти молитве.¹⁵

¹³ М. Панџић, нав. дело, 9.

¹⁴ Сличне урбане сусрете са ђаволом који антиципирају „заслужену или провоцирану” смрт, налазимо и у поезији Новице Тадића, као у песми „Гатка о лакој смрти” (Новица Тадић, *Изабране њесме*, Завод за уџбенике, Београд 2009, 34):

Нешто око десет сати пре подне
Изашао је из свог стана.
Лифт није радио; на степеништу
срете суседа, љубазног
оног човека из погребног завода.

¹⁵ М. Панџић, нав. дело, 69.

Уколико, дакле, човек није упао у неаутентичну колотечину „средине”¹⁶, он осваја више нивое свести, одвикнут од komodитета интеракције са другима и свесно навикнут на самопреиспитивање, што се, опет, може десити само у становима на висини, на лествици „ближој Богу”. Што се Пантићев јунак више удаљава од тла, било да улази у дубину земље, или се пење ка небу, он се ослобађа овоземаљске колотечине и успева да избегне смрт, како метафоричну тако и ону стварну. У становима који се не пењу ка небу владају „лажни богови” савременог света који човека изводе на странпутицу, дајући му лажну наду да свој живот живи пуним плућима, као у приповеци „Марго”:

Било је већ касно вече, нико није пролазио, људи су трунули у мемли својих новобеоградских станова, зурили у телевизију која умножава слике лажних богова...¹⁷

Јунаци *Новобеоградских њрича* Михајла Пантића настоје да се уздигну из колотечине свакодневног живота затечене „средине” и самим тим добијају анђеоску, лебдећу перспективу са које могу да сагледају свакодневицу. Тиме они бивају одрођени од простора града који им је суђен и постају аутентични јунаци страности коју су храбро прихватили из своје неотуђиве позиције. Ипак, ти јунаци нису у потпуности одељени од простора „Новог Београда”, самом чињеницом свог постојања. Тај простор од њих твори посматраче и резонере, каткад наводи на самоубиство, а каткад на пењање ка небесима и упознавању божанскога принципа вечности који се осликава у бесконачној вертикали града и човекове душе. У бесконачности „дна” почива пагански митолошки принцип са којим се јунаци упознају посредством свог пада или сећања. Археолошко потраживање вертикала Новог Београда наставља се испод тла града, као у приповеци „Подвожњак”:

А онда сам га, једног јутра, најзад угледао. Стари подвожњак. (Испражњен, урушен храм, мост без обала.) Знао сам да је свих ових година био ту, негде у близини.¹⁸

Историјским освртом на тело града проналази се супститут за храм као једно од основних обележја града, који тиме добија свој центар, али само кроз поглед у затрпану прошлост, у „дно” које је сачувало прималне функције човека и његових духовних

¹⁶ Мислимо и на средину као друштвену јединицу и на средину вертикале о којој је било речи.

¹⁷ М. Пантић, нав дело, 76.

¹⁸ Исто, 105.

потреба. Континуитет који је очуван у прошлости огледа се и у графитима исписаним на подвожњаку. Графити алудирају на пећинске записе и суштински представљају истоветни цивилизацијски оквир, подсећајући да није релевантно колико је времена прошло од тренутка заборављања, већ колико су јунаци Пантићевих приповедака склонили сећању. Храм је, као ослобођење душе и чувар њених тајни, у таквом граду не-граду морао да остане у прошлости, тј. „доле”, како би само одабрани појединци својим трудом и тежњом ка њему били у могућности да дођу до истине. Јунаци Пантићеве прозе, искорењени из „средине” у којој се налазе, уколико своје место не проналазе „горе”, у вечној будућности, откривају за себе „доле”, у вечној прошлости. У приповеци „Духови на Новом Београду” јунак се изјашњава као „стари новобеограђанин”, истичући прошлост као једину могућност живота:

Боже, што је то некад било красно, и некако домаћински топло, а не као данас, када више и не знам ко све станује у мојој згради.¹⁹

Таква изјава алудира на то да је некада живот на Новом Београду био социјално прихватљив (или чак пожељан), али нам аутор у приповеткама, осим сентименталног исказа јунака, не даје назнаку бољег живота у прошлости, па чак ни у археолошком потраживању попут оног у приповеци „Подвожњак”. Истакнуто је само да живот постоји, и то да постоји довољно дуго да из „дна” и са „висине” извиру енергије које ће се у „средици” манифестовати као злослутна бића или појаве, управо као у поменутој приповеци „Духови на Новом Београду”:

И знам да на Новом Београду постоје прави правцати духови. Једноставно, тамо живот траје већ толико дуго да су се и духови запатили.²⁰

Како помињане категорије као што су *вечност*, *дно* и *небо* подлежу објективној истини и заправо на њу рачунају, поставља се питање у којој је мери збирка *Новобеоградске њриче* проистекла из постмодернистичке поетичке основе. Мајкл Макидон у тексту „Постмодернизам: смрт бога и уздизање заједнице” пише и ово:

Постмодернизам је заменио модерну аутономију и објективну истину са заједницом и реализмом.²¹

¹⁹ Исто, 117.

²⁰ Исто, 119.

²¹ Michael D. Makidon, „Postmodernism: The Death of God and the Rise of the Community”, *Journal of the Grace Evangelical Society*, Denton, Texas, USA, Spring 2004, Vol. 17, No. 32, p. 28.

У приповедном свету Михајла Пантића управо је заједница изгубила виталност и потентност, а реализам је готово фантастички и иронијски третиран присутношћу ђавола и духова. Јунаци приповедака живе у свету измештеном из реалности, свесни деловања божјих сила, али и митских и паганских енергија. Њихов свет није свет релативизације и одбацивања божје догме, али није ни неаутентичан свет религије, зато што су јунаци *Новобеоградских њрича* посредством своје левитирајуће „анђеоске перспективе” у могућности да и сами буду део оностраног и да делају из те аутентичне позиције ка „средини”. Управо им њихова болна свест о заједници даје могућност сувереног и недвосмисленог једноставног језика лишеног било какве сумње, са убеђеношћу човека који је све видео и ништа од тога што је видео није успео, нити желео да заборави. Дом тако окарактерисаним јунацима могла је бити само колико симболична толико и стварно-функционална творевина звана Нови Београд, онај децентрализован и сурови простор који гута већину својих становника, а најснажније од њих подстиче да проговоре о властитој судбини, да је осмисле и освесте. Приповедање јунака остаје једини вид борбе против заорава, оно оруђе које им је дато да се боре и против себе и против присиле друштва, да разоткрију и сопство и друге, обликујући, на тај начин, центар града, пијаци и храм у своме пројектованом, астралном телу.